

Politická participace – koncepty a teorie*

KATEŘINA VRÁBLÍKOVÁ**

Abstract: Political Participation – Concepts and Theories

This paper aims to review the concepts and theories of political participation. The first part presents classic definitions of political participation offered by Verba, Barnes, and Kaase. Subsequently it shows how the repertoire of political activities has changed since the time these classical concepts were formulated. The paper argues that the transformation of political participation happened in three distinct dimensions, i.e. goals, targets, and space. On this basis, drawing on Teorell as well as Rosenstone and Hansen, a new definition of political participation as “action by ordinary citizens directed toward influencing some political outcomes: distribution of social goods and norms” is introduced. The second part of the paper deals with theories of political participation. It presents a three-level explanatory model that corresponds to the level of analysis used by particular theories: micro (individual), meso (intermediary), and macro (structural) levels. Last but not least, the paper focuses on major theories explaining political participation: individual resources and political values (micro), social capital (meso), and modernization and institutional explanation (macro).

Keywords: political participation, individual resources, political values, social capital, modernization, institutions

1. Úvod

Politické chování tvoří jednu z hlavních položek na straně vstupu do politického systému. Skrze politické chování jsou přenášeny oba základní typy vstupů – požadavky i podpora, které jsou pak pomocí tzv. filtrů či uzlových bodů (*gatekeepers*) zprostředkovány politickému systému (např. Říchová 2000: 55–56). Česká politologická produkce se jak z hlediska teoretické reflexe, tak zaměřením svých empirických výzkumů doposud věnovala výhradně studiu *gatekeeperů*, kteří mají regulovat tok vstupů do systému, jako jsou politické strany, zájmové skupiny a sociální hnutí. Studium individuální dimenze vstupů do politického systému – politické chování občanů – je s výjimkou studií volebního chování (např. Linek et al. 2002, Lebeda et al. 2007) naopak do značné míry – jak z hlediska teoretického zpracování, tak zaměřením výzkumů – přehlíženo.

---

* Tento text byl zpracován v rámci Výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (MSM 0021622407) a částečně vychází z magisterské práce obhájené v lednu 2008 na katedře politiky FSS MU.

** Autorka je výzkumnou pracovnící Institutu pro srovnávací politologický výzkum Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: vrablisko@fss.muni.cz.

Cílem tohoto textu je představit základní koncepty politické participace a teorie, které se uplatňují při vysvětlení politické participace. První část textu se zaměří na samotný koncept politické participace, kdy nejprve představí jeho klasické definice a na základě jejich kritiky bude prezentovat nový přístup k jeho vymezení. Druhá část práce se zaměří na teorie politické participace, které nabízejí různé explanační modely toho, proč jsou lidé v politice aktivní. Text zde nejprve představí tříúrovňový explanační model politické participace a vzápětí se bude zevrubněji zabývat hlavními teoriemi, které definují příčiny politické (ne)aktivity.

2. Koncept politické participace

Co je výzkum politické participace a jak tento koncept definovat? Studium politické participace (*political participation*) patří do širšího pole politologického výzkumu – studia politického chování (*political behavior*) – které vedle politické participace zkoumá politické hodnoty, volební chování, politickou kulturu, politickou socializaci, angažovanost jedinců v občanské společnosti atd. Ve zkratce řečeno, výzkum politického chování se zabývá vším, co se týká občanů a jejich vztahu k politice (viz např. Dalton a Klingemann 2007a). Je třeba upozornit, že tato oblast politologického zkoumání představuje jednu z hlavních domén neo-pozitivistické tradice (viz např. McNabb 2004: 15–19, King et al. 1994) a uplatňují se v ní téměř výhradně kvantitativní metody výzkumu.

Současný směr výzkumu politického chování plně reflektuje nutně normativní základ doposud jen zdánlivě výhradně empirických studií politické participace¹ (např. Teorell 2006, Westholm et al. 2007, Dalton a Klingemann 2007b). Výzkumníci tak upozorňují, že otázka konceptu politické participace, tedy co konkrétně je tímto pojmem míněno, závisí bezpochyby i na tom, jaký normativní model demokracie jednotliví autoři zastávají. Právě z této normativní pozice totiž vyplývá to, jakou roli přisuzují občanům v demokratickém procesu a co vnímají jako *politické* aktivity. Pokud totiž budeme zastávat např. elitistickou verzi demokratické teorie podle Schumpetera, bude role občanů omezena pouze na volbu vůdců do úřadů. S takovouto konceptualizací politické participace, jak upozorňuje Teorell (2006), toho pro empirický výzkum skutečně mnoho nezůstane. Naopak pokud přijmeme stanoviska např. radikálně-demokratické pozice, budeme jako politickou participaci chápat pouze přímou účast na tvorbě politických rozhodnutí. V tomto případě pak budou volby jako indikátor zapojení občanů v politice nepřípustné (srov. Barša a Císař 2004: kap. 4).

Normativní *background* vytváří určité mantinely toho, v jakém základním rozhraní se vymezení konceptů jednotlivých autorů pohybují, a je potřeba tuto skutečnost reflektovat. Vždyť právě díky různým normativním východiskům jednotlivých autorů jsme svědky např. toho, že jedna skupina výzkumníků tvrdí, že lidé nejsou v politice aktivní a předpokládají, že se tento stav bude ještě zhoršovat, a naopak druhý tábor (dokonce někdy na stejných datech) dokazuje, že s aktivitou lidí v politice to není tak špatné a co víc, trend se podle nich bude zlepšovat (srov. Dalton a Klingemann 2007: 6).

2.1 Klasické definice politické participace

Kořeny výzkumu politické participace sahají až do 40. let minulého století, kdy se začaly uskutečňovat první volební studie. Tyto počáteční výzkumy pokládaly za projev politické participace výhradně vhození hlasovacího lístku a o něco později také aktivity s volbami spojené, jako je účast na volební kampani (srov. Evans 2004: kap. 2, van Deth 2001). Skutečný rozvoj studia politické participace, na který navazuje tato oblast politologického výzkumu dodnes, nastal na přelomu 60. a pak zejména v průběhu 70. let.

Za zakládající práci studia politické participace se považuje komparativní výzkum sedmi zemí, který uskutečnili Verba, Nie a Kim na počátku 70. let (např. Verba et al. 1978). Studie představovala skutečný zlom ve výzkumu tohoto tématu, jelikož seznam aktivit zahrnutých pod politickou participaci definitivně rozšířila i o politické aktivity, které nejsou spojeny výhradně s volbami.² Za politickou participaci označili tito autoři rovněž aktivity, jako je např. kontaktování poslance, či činnost spojenou s řešením lokálních problémů v dané komunitě. Verba a jeho kolegové upozornili, že politická participace není jednodimenzionálním konceptem, ale že zahrnuje širší škálu aktivit, které tvoří více rovin politické participace. Kolem těchto dimenzí se pak utváří různé „mody“ aktivit, které zároveň představují empirické typy politické participace: volení, účast na volební kampani, komunální aktivity a individualizovaný kontakt³ (Verba et al. 1978: 51–55).

Verba, Nie a Kim (1978: 1 a 46) definovali politickou participaci jako soubor „zákonných aktivit soukromých občanů, které jsou více či méně přímo zaměřeny na ovlivnění výběru vládních kádřů a/nebo opatření, které [tyto kádry] přijímají“. Kromě toho, že definice zahrnuje i „nevolební“ ovlivňování vlády, obsahuje i další důležitá vymežující kritéria. Autoři chápali koncept participace výhradně jako aktivitu, čímž ze své definice jasně vyloučili postoje, názory a normy týkající se politické participace. Jejich vymezení se dále nevztahovalo na profesionální politiky, jelikož se týká pouze soukromých osob, a nezahrnovalo ani tzv. „ceremoniální“ participaci či participaci „podporou“, což představuje např. vyjadřování podpory vládě pochodem v průvodu. Studie z roku 1978 rovněž ze svého zorného pole explicitně vyřadila nezákonné, resp. protestní formy participace, když se zaměřila pouze na zákonné aktivity, později označované jako konvenční politická participace (Verba et al. 1978: 46–47).

Druhé zlomové dílo výzkumu politické participace představuje projekt *Political Action* výzkumníků Barnes a Kaase uskutečněný v roce 1974 (viz Barnes a Kaase 1979). Ten přenesl důraz i na tzv. nekonvenční politické aktivity, když autoři oproti Verbovi a jeho kolegům rozšířili repertoár politické participace i mimo jeho zákonné či institucionalizované formy. Pod koncept politické participace zahrnuli aktivity jako podpis petice, účast na demonstraci či stávce, okupace majetku atp. Barnes a Kaase (1979) tak upozornili na to, že výzkum politické participace už dál nemohl přehlížet neinstitutionalizované formy politických aktivit. Protestní formy politické participace totiž doposud stály mimo vědecký zájem, a pokud se mu vůbec věnovala pozornost, tak jen v tom smyslu, že byl protest považován za znak patologie daného systému nebo za škodlivý pro fungování demokracie (Barnes a Kaase 1979: 35). Barnes a Kaase svým krokem reagovali na masové protestní bouře šedesátých let, které se odehrály zejména v západoevropských demokraciích a USA a jež ukázaly, že protest se stává standardně využívanou formou politického vyjádření.

Základním pilířem jejich studia se stalo rozlišení na tzv. konvenční a nekonvenční politickou participaci. Kaase a Marsh (1979: 41) definovali nekonvenční politickou participaci „jako aktivitu, která se neshoduje s normami zákonů a zvyklostmi, které regulují politickou participaci v daném režimu“. Konvenční repertoár politického vyjádření pak představují (volební i nevolební) aktivity, které těmto standardům odpovídají⁴ (Kaase a Marsh 1979). Tzv. nekonvenční složku politického vyjádření operacionalizovali autoři „protestním potenciálem“ (Kaase a Marsh 1979: 59). Protestní aktivity se totiž podle jejich názoru odehrávají díky své neinstitucionalizované povaze pouze jako reakce na speciální příležitosti, jako je např. výstavba chemické továrny. Na rozdíl od voleb, kdy je tato příležitost participace zajištěna pravidelně, předvídatelně a téměř pro všechny, je rozložení stimulů, které vedou k protestním aktivitám, podle nich nahodilé. Namísto sledování toho, zda jedinec uskutečnil nekonvenční politické aktivity, je tak třeba měřit spíš sklon jedince zapojit se v nekonvenčních formách politické participace, tedy individuální připravenost k mobilizaci (tamtéž). Oproti vymezení Verby a jeho kolegů tak tito autoři zahrnují pod politickou participaci kromě uskutečněných aktivit i postoje občanů týkající se protestních forem politické participace.

Tyto dvě studie položily základ výzkumu politické participace jak v teoretické rovině, tak v oblasti metodologické. Většina následujících prací přejala Verbovu definici politické participace a v návaznosti na Barnese a Kaase pod tento koncept zahrnuje i tzv. nekonvenční formy politických aktivit. Další důležitý mezník ve vývoji výzkumu politické participace klade van Deth (2001) do 90. let minulého století. Řada studií totiž upozornila, že empirický materiál, na který mají být tyto klasické analytické nástroje uplatňovány, se od 70. let značně proměnil. Došlo k rozšíření repertoáru a diverzifikaci politické participace, a ukazuje se tak jako nezbytné začít pracovat s vhodnějšími koncepty (např. Norris 2002, Toerell 2006 a 2007, van Deth 2001, Zukin 2006).

Na rozdíl od van Detha (2001) tento text nepovažuje současnou situaci studia politické participace za vyřešenou otázku. Nelze totiž tvrdit, že se všeobecně uplatnilo nové široce akceptované vymezení tohoto konceptu. Naopak, chápání toho, co všechno považovat za politickou participaci, se v jednotlivých studiích značně liší. Někteří autoři používají pojem politická participace, i když studují pouze formy aktivit spojených s volbami, jako je účast ve volbách či účast na politickém mítinku, a vůbec nezkušují ostatní typy, jako je účast na demonstraci nebo podpis petice (např. Letki 2003). Jiní považují za indikátory participace míru schvalování dané činnosti a ne jen uskutečněné jednání (např. Barnes 2006, Thomassen a van Deth 1998). Další do tohoto konceptu zahrnují např. členství v organizacích občanské společnosti (např. Reisinger et al. 1995, Norris 2002: kap. 10) či frekvenci diskuse o politice (např. Bratton 1999, Letki 2003, Mišovič 2003).

Na celé věci je zářející ale to, že tak zásadnímu problému, jako je samotná definice konceptu politické participace, většina studií pozornost téměř vůbec nevěnuje.⁵ Většina výzkumníků si svoji situaci značně usnadňuje tím, že rigidně přejímá „vysloužilou“ Verbovu definici představenou před čtyřiceti lety či její nepatrně obměněnou pozdější verzi, která politickou participaci chápe jako „aktivitu, jejímž výsledkem je ovlivnění činnosti vlády a/nebo je s tímto úmyslem alespoň vedena a to buď přímo ovlivňováním tvorby nebo implementace veřejných politik nebo nepřímo ovlivňováním výběru lidí, kteří tyto politiky tvoří“ (Verba et al. 1995: 38). Jak ale ukážou následující kapitoly, v rámci světa politické participace

došlo k takovým změnám, že její současný výzkum bez nové teoretické koncepce provádět nelze. Tak jako se v 60. letech ukázalo dále neudržitelné považovat za politickou participaci pouze volení, zdá se, že i dnes je třeba zásadní teoretické inovace klasických konceptů. Následující odstavce nejprve ukážou, jak se proměnila politická participace oproti obrazu, který předpokládá klasická Verbova definice. Text potom představí novou definici politické participace, která se zdá pro uchopení reálií současného světa politické participace mnohem vhodnější.

2.2 Kritika klasické definice – transformace adresátů, prostoru a cílů

K jakým změnám týkajícím se politické participace v posledních letech došlo a proč klasická definice Verby et al. již není pro její výzkum dostačující? Hlavní úvahou této argumentace bude, že se změnil adresát (*target*), vůči kterému je politická aktivita vedena, zároveň se transformoval i prostor, v rámci kterého se občané politicky angažují, a konečně došlo i k proměně cílů (*goal*), kterých má být politickou akcí dosaženo.⁶ Zároveň byly všechny tyto tři roviny změny politické participace provázeny postupující diverzifikací a expanzí repertoáru politických aktivit.

Verbova definice chápe politickou participací pouze aktivitu, která je zaměřena na ovlivnění vlády, čímž je míněna např. demonstrace před ministerstvem zemědělství. Když jako jediného možného adresáta (*target*) politické akce občanů definuje vládu, vlastně tak předpokládá, že *politické* výstupy jsou určovány výhradně národní exekutivou (Teorell et al. 2007). Jak ale upozorňují např. teorie globálního (např. Císař 2004b: kap. 2, 2005) či víceúrovňového (např. Císař 2004a, Hooghe a Marks 2001) vládnutí, v současném světě už vlády národních států nemají monopol na politická rozhodnutí. Objevuje se mnohem komplexnější struktura výkonu politické moci, která zahrnuje celou řadu různých jiných aktérů.

Procesy globalizace a/nebo evropské integrace s sebou přinesly vznik nových úrovní vlády a politických institucí, jako je Evropská komise, Světová banka či OSN, které rozměňují výkon politické autority národního státu (Císař 2004b: kap. 2). Jelikož se tyto orgány a instituce podílí spolu s národními exekutivami na výkonu politické moci, představují i ony nové možné adresáty politického chování občanů. Není pak pochyb o tom, že desetitisíce aktivistů demonstrující proti zasedání MMF či volba poslanců Evropského parlamentu představují rovněž politickou participaci.

Ještě zásadnější změnu globalizovaného výkonu politické autority, než jsou nové úrovně vlády a nadnárodní instituce, jimž vlády delegují autoritu, představuje vstup zcela jiného typu aktéra – nadnárodní korporace. Tito soukromí nestátní aktéři díky možnosti rozhodovat o alokaci velkého množství zdrojů se v posledních desetiletích podílí na tvorbě politických rozhodnutí, která mají dalekosáhlý sociální a politický dopad prakticky po celém světě. Právě tyto nadnárodní korporace pak často ve spojení s exekutivami národních států také tvoří současné vládnutí (např. Císař 2004b), a představují tak další možný cílový bod politické participace.

Jak upozorňuje P. Norris (2002: 191–192), spolu s touto proměnou adresátů politické participace přichází i změna konkrétních typů politických aktivit, protože s jednotlivými adresáty se nese i typ činnosti, kterou se dá jejich rozhodnutí ovlivnit. Např. národní volby tak ztrácejí svůj primát mezi politickými aktivitami, jelikož tuto cestu politického vlivu na

jiné adresáty (např. nadnárodní korporace) použít nelze. Díky rozrůzněním možných adresátů politické participace tak dochází k rozvoji a objevování alternativních způsobů politického vyjádření. Proměnu politické participace ve smyslu jejího adresáta Verbova definice zachytit nedokáže, jelikož její definiční kritérium představuje aktivita zaměřená na vládu, je tedy potřeba hledat výzkumné nástroje, které budou schopny komplexitu adresátů politické participace uchopit.

V návaznosti na rozšíření seznamu adresátů politické participace zároveň došlo k proměně i v rovině prostoru, ve kterém se politická participace odehrává. Nové instituce komplexního výkonu politické autority nesídlí vždy v národním státě, tyto zahraniční instituce mohou mít sídlo např. v Bruselu či New Yorku. Spolu s rozmnožením adresátů politické participace tak přichází pro občany i změna prostoru politické aktivity, jelikož se teď mohou zapojit do politiky transnacionálně.

Z hlediska prostoru politické participace nepředstavuje největší změnu globalizovaného světa možnost za politickou participací „cestovat“.⁷ K celkové transformaci místa a prostoru došlo totiž především vlivem nových komunikačních technologií, zejména internetu. Internet smazává hranici mezi zde a tam, kdy „zde“ už není národní stát a „tam“ např. Brusel. „Tady“ nyní znamená připojení k internetu.⁸ Se vznikem internetu se navíc také objevují zcela nové činnosti repertoáru politické participace: kyberaktivismus. Skrze internet se mohou lidé stát členy advokačních skupin, posílat e-maily politikům, podepisovat internetové petice, podílet se na internetovém dárcovství peněz, participovat v on-line politických diskusích atd. (srov. Margolis 2007, Norris 2002: kap. 10). Studium politické participace tak musí vzít v úvahu i tyto nové cesty politického vyjádření a zahrnout je mezi své indikátory.

Třetí rovina změny světa politické participace se vztahuje k transformaci cílů, kterých má být politickou participací dosaženo. V posledních desetiletích totiž došlo k proměně obsahů, které jsou politickou akcí vyjadřovány. To, co se chápe jako politické, se rozšiřuje i na oblasti dříve považované za nepolitické, a objevují se tak nová témata, jež jsou předmětem politických požadavků. Jak upozorňuje např. Beck (2007: 15), právě ty oblasti rozhodování, které dříve zůstávaly mimo politiku, jako je soukromí, hospodářství, věda, každodennost atd., jsou dnes předmětem politických střetů. Tento proces smazávání hranice mezi politickým a nepolitickým je jasně patrný i na expanzi dnešního státu, který reguluje téměř všechny prostor a aspekty sociálního života, jako je bydlení, vzdělávání, rodina atd. (van Deth 2001). Dříve intimní a soukromé aspekty sociálního života jsou dnes politizovány, objevily se např. požadavky uznání zneuznaných identit a hodnot (politika identity) či zpochybňování dominantních životních stylů, *life-style* politika atd. (např. Buechler 2002: 16).

Tak jako u ostatních rovin transformace politické participace také spolu s těmito novými obsahy se změnila a rozrůznila i forma jejich vyjádření. Objevují se ve větší míře kulturní a symbolické formy resistance, jež se odehrávají v symbolickém poli a které nahradily nebo doplnily tradiční formy politické participace (Buechler 2002: 16). Jako formy politického vyjádření se více využívají aktivity, jako jsou např. happeningy a karnevaly, objevuje se i zcela nová forma politické participace: politický konzumerismus (více viz Shah et al. 2007). Jasným příkladem takového typu politické participace je např. bojkot výrobků firem, které testují své produkty na zvířatech, anebo politické vegetariánství. Tradiční indikátory politické participace tyto formy aktivit vůbec nezohledňují, pro komplexní analýzu politické participace je ale nutné připustit politickou povahu takového vyjádření.

Politická participace tedy prošla od 70. let radikální změnou. Jednoduše řečeno, se proměnili adresáti, prostor i cíle politické participace, což s sebou přineslo i značnou diverzifikaci a rozšíření repertoáru politických aktivit. V situaci, kdy místem participace může pro občana národního státu být např. Brusel, adresátem jeho požadavku firma Nike anebo OSN a cílem např. zamezení testování kosmetiky na zvířatech, je pochopitelné, že se repertoár politické participace rozšiřuje o nové či dříve méně využívané formy politických aktivit. Ty ale doposud většinou používaná definice Verby a jeho kolegů a z ní vyplývající indikátory postihnout nedokážou.

2.3 Nová definice politické participace

Ve světle zmíněných zjištění řada výzkumníků politické participace (např. Norris 2003, Toerell 2006, Teorell et al. 2007, Rosenstone a Hansen 2003, van Deth 2001) připouští, že na původní Verbově definici už stavět nelze a že je potřeba nové teoretické inovace tohoto konceptu. Otázkou tedy je, jak definovat politickou participaci, aby zohlednila i nové formy politického vyjádření občanů.

Předkládaný text chápe jako vhodné vymezení politické participace definici Teorella a jeho kolegů (2007), kteří svou konceptualizací navazují na E. H. Bradyho. Politickou participaci definují jako „*Aktivity obyčejných občanů zaměřené na ovlivnění politických výstupů*“ (Brady 1999: 737, cit. dle Teorell et al. 2007: 336). Tato definice obsahuje čtyři základní kritéria, která Teorell a jeho kolegové považují za definiční znaky politické participace (vyznačena kurzivou). V první řadě je politická participace *akcí*, což představuje pozorovatelné chování konané jednotlivcem. Autoři tak nenásledují přístup uplatněný ve studii *Political Action*, která se v případě protestních typů politické participace soustředila na potenciál k danému chování. Teorell a jeho kolegové počítají za politickou participaci pouze uskutečněné aktivity a to u všech typů.

Druhou podmínkou je to, že politickou akci vykonávají obyčejní *občané*, tedy jednotlivci, kteří nepředstavují politickou elitu. Politická participace se tak nevztahuje k činnostem, které jsou spojeny s funkcemi profesionálních politiků, a to ať se jedná o zvolené politiky anebo profesionální lobbisty (Teorell et al. 2007). Většinou se jako distinkční kritérium chápe vykonávání politické aktivity za peníze, tedy jako zdroje obživy (viz Weberovo rozlišení na „život pro politiku“ a „život z politiky“). Toto rozlišení ale není vždy jasné (např. Verba 1995: 38–39). I z dobrovolné participace získávají lidé nějaké zisky, jako jsou občanské dovednosti či kontakty, a v konečném důsledku jim politická angažovanost může někdy přinášet právě peníze, pokud se jejich politický požadavek týká přerozdělení. Zároveň lze hovořit o určitém typu politické elity, kterou představují „profesionální“ aktivisté, jako jsou např. aktivisté sociálních hnutí či neziskových organizací, kteří za svoji práci sice peníze většinou nedostávají, ale lze je v jistém smyslu považovat za politickou elitu.⁹

Zatřetí je politická participace vedená s úmyslem *ovlivnit*, což znamená prosadit určité požadavky. Toto kritérium tak ze seznamu indikátorů politické participace vylučuje takové aktivity, jako je diskutování politiky mezi příbuznými, přáteli, nebo pouhou pozornost současným událostem v médiích. Aby bylo možné počítat aktivitu jako politickou participaci, je potřeba něco víc: vůle ovlivnit rozhodnutí, které přijímá někdo jiný (Teorell et al. 2007).

Čtvrtý definiční znak říká, že tento „někdo jiný“ nemusí být, podle Teorella a jeho kolegů, vládní ministr ani stát. Cílem politické akce může být jakýkoli *politický výstup*. Ten v návaznosti na Eastona (1953: 134, cit. dle Teorell et al. 2007: 335–336) autoři chápou jako rozhodnutí o „autoritativní alokaci hodnot“ ve společnosti. Podobně tak Rosenstone a Hansen (2003: 4) popisují politickou participaci jako „aktivitu zaměřenou explicitně na ovlivnění distribuce sociálních statků a norem“.

Toto čtvrté kritérium výrazně odlišuje jejich pohled od klasické definice Verby, Nie a Kima. Umožňuje totiž pod koncept politické participace zahrnout jak různorodost možných adresátů politické participace, tak i komplexitu typu cílů politickou aktivitou požadovaných. Toto vymezení tak jako politickou participaci chápe ovlivňování i jiných aktérů než vlády, jako jsou např. nadnárodní instituce a korporace, zároveň tak zachycuje nejen požadavky týkající se přerozdělení hmotných statků, ale i boje o uznání a normy. Politickou participaci tak lze v návaznosti na Teorella et al. (2007: 335–336) a Rosenstona a Hansena (2003: 4) definovat jako *aktivitu obyčejného občana/-ky zaměřenou na ovlivnění politických výstupů: distribuci sociálních statků a norem*.

3. Teorie politické participace

Výzkum politické participace se rozhodně nevyčerpává deskriptivní stránkou věci, ale soustředí se zejména na vysvětlení politické participace. Hlavní otázkou, kterou tento typ výzkumu řeší, tak je, proč jsou někteří lidé více politicky aktivní než jiní.

Z hlediska meta-teoretických přístupů, které se při vysvětlení politické participace používají, je třeba upozornit, že na tomto poli politologického výzkumu proběhla intenzivní debata o potenciálu použití teorie racionální volby. V současnosti se teorie racionální volby uplatňuje jen v některých volebních studiích (rozlišení viz výše), v rámci studia politické participace se s tímto přístupem prakticky nesetkáváme. Výzkumníci politické participace k tomuto přístupu zaujímají kritický postoj a politická participace je dokonce označována jako „hlavní příklad neúspěchu teorie racionální volby“¹⁰ (Aldrich 1993: 247, cit. dle Verba et al. 1995: 100).

Racionalistický přístup, který nabízí jednoduché analytické nástroje v podobě nákladů a zisků, byl v počátečních výzkumech politické participace velice využívaným vysvětlením (pro shrnutí viz Evans 2004: kap. 2). V jiných případech užitečné zjednodušení racionalistického přístupu ale ve výzkumu politické participace vedlo k přílišnému zjednodušení či naopak k nadměrné komplikovanosti¹¹ a vyprodukovalo spíše různé výzkumné paradoxy¹² než užitečná vysvětlení. Teorie racionální volby tak dokázala pouze velice omezeně vypovědět o politické participaci občanů a jako produktivnější přístupy vysvětlující individuální politickou aktivitu se ukázaly být spíše kulturalismus a strukturalismus (podle Russella a Klingemanna 2007b: 13, tzv. sociálně psychologický model).¹³

3.1 Model vysvětlení politické participace

Proč jsou někteří lidé více politicky aktivní než jiní? Obecně lze odpověď na tuto otázku rozdělit do tří kategorií a to podle toho, jakou úroveň analýzy pro své řešení volí. Faktory, které se užívají pro vysvětlení politické participace, se tak rozlišují na *mikro* (individuální charakteristiky),

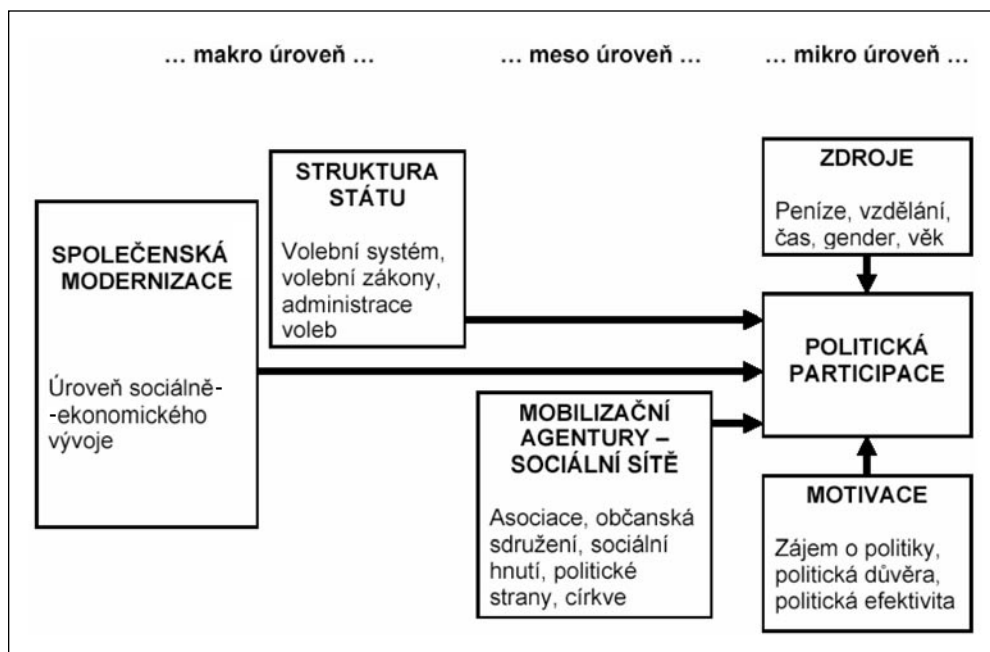
meso (sociální sítě) či *makro* (tzv. národní) proměnné (např. Bernhagen a Marsch 2007, Krishna 2002, Norris 2002: kap. 2). Více-úrovňový model politické participace znázorňuje schéma č. 1.

První kategorii faktorů používají přístupy, které se soustředí na vysvětlení politické participace z hlediska individuální roviny. Na otázku kdo a proč politicky participuje, odpovídají *mikro* modely odkazem na osobní charakteristiky a vlastnosti jednotlivců (např. Verba et al. 1995, Barnes 2006, Letki 2003). Na této úrovni vysvětlení je třeba rozlišit ještě dva podtypy vysvětlujících modelů. První soubor faktorů představují tzv. individuální zdroje, kde se jako nezávislé proměnné chápou sociálně demografické charakteristiky jako vzdělání, gender, věk atd. (srov. Verba et al. 1995, Brady et al. 1995, Letki 2003).

Druhý typ teorií pracujících na individuální rovině analýzy hledá vysvětlení politické participace zejména v hodnotách, postojích a motivech občanů (srov. Duch 1998, Pattie a Seyd 2003, Bratton 1999). Na otázku, kdo participuje, odpovídá model s ohledem na psychologické orientace a subjektivní preference individuálních politických aktérů, jako je např. zájem o politiku, důvěra v politické instituce či pocit politické efektivity.

Druhá kategorie teorií pracuje na *meso* rovině analýzy a vysvětlení politické participace vidí v sociálních sítích a vztazích, které se odehrávají v občanské společnosti (srov. Norris 2002, Putnam 2000, Stolle 2007, Teorell 2003). Na otázku, proč jsou lidé v politice aktivní, tak odpovídají teorie *meso* úrovně vysvětlení politické participace tím, že jsou aktivní v občanské společnosti, resp. v dobrovolných sdruženích a asociacích.¹⁴

Schéma č. 1: Model politické participace¹⁵

Zdroj: P. Norris (2002: 20), podstatně upraveno

Třetí kategorie modelů pohlíží na participaci z *makro* úrovně. Jako vysvětlující faktory politické participace definuje konfiguraci tzv. národních proměnných, které strukturují kontext politické participace (pro shrnutí viz Norris 2002: kap. 4). Je třeba upozornit, že v současné době je *makro* rovina vysvětlení rozpracována prakticky pouze pro volební účast, výzkum politické participace se vysvětlení ostatních typů politických aktivit z *makro* úrovně doposud nevěnoval. Také na této úrovni vysvětlení politické participace, resp. volební účasti lze rozlišit dvě různé výzkumné tradice (Norris 2002). První verzi *makro* přístupů představují modely vycházející z teorie modernizace. Tímto směrem se ubírá také hlavní zájem P. Norris (2002), která tak při vysvětlování politické participace navazuje na tradici D. Bella, R. Ingleharta a R. Daltona. Druhou skupinu přístupů na úrovni *makro* vysvětlení představuje institucionální verze. Tato tradice soustředí svoji pozornost na struktury státu, který poskytuje institucionální rámec pro volební účast (Norris 2002: kap. 2, Norris 2004: kap. 7).

I když předcházející odstavce představily komplexní model politické participace, je potřeba si uvědomit, že se nejedná o jednu ucelenou teorii. Jednotlivé teorie a explanační modely využívají různé úrovně analýzy, pocházejí z odlišných výzkumných tradic a uplatňují se v podobě různých verzí. Některé z nich je tak možné považovat za konkurenční, jiné naopak za komplementární. Následující část práce se bude blíže věnovat typům vysvětlení politické participace tak, jak je představil výše uvedený model. Ve svém výkladu se text omezí na charakteristiku pouze nejznámějších teorií a explanačních modelů, které se v rámci jednotlivých úrovní analýzy při vysvětlení politické participace uplatňují.

3.2 Mikro úroveň

3.2.1 Individuální zdroje

Vysvětlení politické participace z hlediska zdrojů či kapacity jednotlivců být politicky aktivní představuje v nejjednodušší formě klasický SES (socio-ekonomický status) model (Verba et al. 1995, Brady et al. 1995, van Deth et al. 2007). Ten jako nezávisle proměnné chápe sociálně-demografické charakteristiky, jako je vzdělání, gender, příjem, zaměstnání atd. Model individuálních zdrojů tak testuje, zda jsou rozdíly v distribuci politické participace mezi jednotlivci rozloženy podle sociálně-ekonomického statusu, anebo zda jsou na něm nezávislé.

Na studium individuálních zdrojů ve vztahu k politické participaci soustředí svůj hlavní zájem vysvětlující model „občanského voluntarismu“ Verby a jeho kolegů (Verba et al. 1995, Brady et al. 1995). Vliv sociálně-demografických faktorů na politickou participaci chápou z hlediska sociálních nerovností a upozorňují na to, že analýza vztahu socio-ekonomických zdrojů a politické participace v podstatě říká, „čí hlas je slyšet“ (Verba et al. 1995: 2). Angažují se lidé v politice bez rozdílu genderu, peněz či vzdělání? Anebo do politického systému vstupují požadavky a zájmy spíše těch bohatých a vzdělaných, častěji mužů, zatímco sociálně slabší skupiny obyvatel nejsou reprezentovány?

Jeden ze základních předpokladů, na kterém demokracie staví svoji legitimitu, představují univerzální politická práva (např. Dahl 2001). Možnost efektivně se zapojit do politického procesu mají mít všichni a případná neúčast je ospravedlnitelná pouze na základě „svobodného“ rozhodnutí neparticipovat (např. Teorell 2006). Jak upozornil už Marshall (cit. dle

Westholm et al. 2007: 2–5), formální zajištění rovných politických práv ale tento cíl nenaplnuje. Marshall zavedl koncept *efektivního občanství*, kdy tvrdí, že sociální práva představují zásadní podmínku realizace jak občanských, tak i politických práv. Jednoduše řečeno, petiční právo není efektivně využitelné, když člověk neumí psát, a stejně tak ani právo svobody projevu nemá reálnou podstatu, pokud z nedostatku vzdělání nemáte co říct (Westholm et al. 2007: 3).

Základní problém, který je pak podle Verby a jeho kolegů třeba řešit, je to, proč někteří lidé participují a jiní ne. Nerovné rozložení politické participace je ospravedlnitelné pouze tehdy, když všichni mají rovné příležitosti účastnit se politiky. Problém nastává, když by jedince v reálném uplatnění svých politických práv omezovaly/podporovaly jiné aspekty než jejich vlastní rozhodnutí – strukturální překážky (např. Verba et al. 1995, Westholm et al. 2007). Otázkou tedy je, zda je přístup k politice rovný,¹⁶ anebo se ve světě politiky reprodukuje sociální nerovnosti.

Studovat politickou participaci z hlediska sociálně-demografických charakteristik má podle těchto autorů smysl proto, že „či hlas je slyšet“ má zásadní vliv na to, jaké požadavky a zájmy vstupují do politického procesu. Verba a jeho kolegové (1995: 2) předpokládají, že z toho, kým jedinci jsou, se také odvíjí to, co chtějí. Pokud je politická ne/participace rozdělena podle určitých sociálních skupin, tak to znamená, že jsou zájmy a požadavky občanů reprezentovány nerovně. „Hlas“ těch, co se politicky vyjadřují, artikuluje jinou sadu zpráv o jejich potřebách a preferencích, než kterou by vysílali ti, co jsou politicky neaktivní (Verba et al. 1995: 2–12).

Výzkumy politické participace docházejí většinou k závěru, že rozdíl v politické aktivitě občanů je spjat se sociálně-ekonomickými charakteristikami a sociálními nerovnostmi. Jak dokazuje bezpočet studií uskutečněných v zemích západního světa (např. Verba et al. 1995, Armingeon 2007), ale i mimo tento region (např. Bratton 1999), lidé vyššího sociálního statusu participují v politice obvykle více. Konkrétně tyto studie zjišťují, že jedinci s vyšším vzděláním a vyšším příjmem, kteří jsou středního věku, spíše více participují v politice. Ženy obvykle participují méně než muži a stejně tak i příslušníci etnických menšin jsou v porovnání s většinovým obyvatelstvem v politice méně aktivní (např. Verba et al. 1995, Armingeon 2007). Je třeba zároveň upozornit, že v západních demokraciích se vliv některých sociálně-demografických charakteristik na politickou participaci ztrácí.

3.2.2 Politické motivace

Druhá kategorie vysvětlení pracujících na individuální rovině vidí příčiny politické participace zejména v hodnotách, postojích a motivech lidí (např. Bratton 1999, Letki 2003, Barnes 1998, Pattie a Seyd 2003, Norris 2002, Verba et al. 1995). Obecně se stále vedou diskuse o tom, zda mají hodnoty lidí na politické procesy vůbec nějaký vliv – „do values matter?“ (srov. např. Thomassen a van Deth 1998: 140). Potřebuje demokratický systém ke svému fungování demokraticky smýšlející občany, kteří nesou určité hodnoty, anebo lze uskutečnit „demokracii bez demokratů“? Podle některých teoretiků demokracie a zejména těch zabývajících se stabilitou režimů mají hodnoty jednotlivých občanů váhu (srov. Thomassen a van Deth 1998, Duch 1998, Skovajsa 2006). K zajištění demokracie tak podle tohoto (kulturalistického) přístupu nestačí pouze institucionální rámec či ekonomická efektivita, ale tyto faktory musí

operovat skrze přesvědčení lidí a zvláště těch, kteří jsou nejvíce zahrnutí v politickém životě (např. Thomassen a van Deth 1998). Kulturalistický model vysvětlení tak tvrdí, že záleží na tom, jaké hodnoty politicky aktivní lidé přinášejí do politického procesu, a má proto smysl je studovat.

Určitou otázku představuje také směr a povaha vztahu mezi politickou participací a politickými hodnotami. Není totiž jasné, zda postoje jsou katalyzátorem, nebo naopak produktem participace (srov. např. Theiss-Morse a Hibbing 2005). Některé přístupy totiž mluví v této souvislosti o občanské a politické angažovanosti jako o „škole“ demokracie, kdy se lidé učí dovednosti a získávají hodnoty, které zpětně produkují vyšší participaci. Většina studií nicméně staví politické hodnoty jako nezávislý faktor, který ovlivňuje politickou participaci. Politické hodnoty nechápe jako závisle proměnnou a nezkoumá tak jejich zdroj.¹⁷

Jaké politické hodnoty a postoje jsou důležité ve vztahu k politické participaci? Nejzákladnější psychologickou orientací představuje zájem o politiku, který se jeví jako nutná, i když ne postačující podmínka politické participace, a zároveň jsou na jeho základě konstituovány komplexnější politické postoje. Totiž, aby mohli lidé provozovat aktivity zaměřené na ovlivnění politických výstupů, potřebují přinejmenším určitou minimální úroveň politické angažovanosti (Martín a van Deth 2007). Jak shrnuje Putnam (2000: 35), „když neznáte pravidla hry, hráče a nezajímáte se o výstupy, pravděpodobně se sami nebudete pokoušet hrát“. Samotná politická participace je tak do jisté míry z podstaty věci silně spjata se zájmem o politiku. Zájem o politiku a politickou participaci lze totiž nahlížet jako dvě složky – kognitivní a behaviorální – téhož konceptu tzv. politické angažovanosti (*public engagement* či *political involvement*). Politická angažovanost se tak chápe jednak jako *aktivita* zaměřená na ovlivnění politiky a zároveň jako *postoj* k politice – psychologický zájem (např. Thomassen a van Deth 1998, Martín a van Deth 2007).

Komplexnější politické postoje, které ovlivňují míru politické participace, se vztahují k hodnocení daného politického systému a k tomu, jak se jedinec chápe ve vztahu k němu. Jak ukázal už Lipset (srov. např. Thomassen a van Deth 1998, Dalton 2003: kap. 8), existuje zásadní rozdíl mezi podporou politického systému obecně a politickou důvěrou ke konkrétním politikům. Tvrdí totiž, že základní podmínkou stability režimů je jejich legitimita, což znamená podporu občanů základnímu principu fungování daného systému. To stejné ale neplatí (v krátkodobém měřítku) o spokojenosti či nespokojenosti s každodenním politickým či ekonomickým výkonem těchto režimů. Systémy, které přechodně nedosahují politické či ekonomické efektivity, mohou tento výkyv přežít, ale pouze když občané vnímají tento systém jako legitimní (srov. Dalton 2004, Duch 1998).

Vedle obecné legitimacy režimu existují postoje vztahující se ke každodennímu fungování systému a ke konkrétním politikům. Ve vztahu k politické participaci není úplně jasná logika tohoto vlivu (více viz Dalton 2003: kap. 8). Na jedné straně lze předpokládat, že ti, kteří mají větší důvěru v politiku, budou více participovat, zatímco ti odcizení budou participovat méně. Na druhé straně lze ale tvrdit, že naopak politické odcizení stimuluje pokusy potrestat politiky a podniknout akci ke změně. Oba efekty jsou teoreticky ospravedlnitelné a jsou v politické participaci přítomny také současně.

Z dalších typů politických hodnot, které mají vliv na politickou participaci, uveďme např. sociálně-kulturní faktory navazující zejména na koncept politické kultury Almonda a Verby (srov. Thomassen a van Deth 1998, Skovajsa 2006). Za jeden ze zásadních faktorů ovlivňujících

to, zda lidé budou politicky aktivní či nikoli, se považuje míra subjektivní kompetence neboli subjektivní politické efektivity (*political efficacy*) (např. Rosenstone a Hansen 2003: 15). Jednoduše řečeno, předpokládaný vliv pocitu politické efektivity je ten, že participují v politice spíše lidé, kteří např. mají sebevědomí, že jsou schopni se plnohodnotně účastnit politiky, kteří si myslí, že politice rozumí a že jejich vynaložené úsilí nebude zbytečné a svojí aktivitou politické výstupy skutečně ovlivní.

3.3 Meso úroveň

Meso úroveň analýzy volí přístupy, které jako hlavní příčinu politické participace chápou zasazení jedince do sociálních sítí a vztahů, které probíhají v občanské společnosti (srov. např. Teorell 2003, Norris 2002: kap. 2, Stolle 2007). Jinými slovy řečeno, tento přístup odpovídá na otázku, proč lidé politicky participují, tím, že jsou aktivní v občanské společnosti. Je nutno upozornit, že vztah mezi členstvím ve skupinách občanské společnosti a politickou aktivitou nepředstavuje žádnou novinku. Politická teorie se počínaje už A. de Tocquevillem věnuje a zdůrazňuje důležitost občanské společnosti a dobrovolných sdružení pro fungování demokracie. Pozitivní vztah mezi členstvím v dobrovolných spolcích a politickou participací potvrdily empirické studie, které od 60. let tyto fenomény zkoumají v různých regionech (srov. Verba et al. 1995).

I když by se mohlo zdát, že věc je jasná, otázkou stále zůstává, jaké mechanismy zapříčiňují to, že lidé, kteří jsou aktivní v občanské společnosti, mají tendenci více participovat v politice. V rámci studia politické participace lze rozlišit tři hlavní typy mechanismů, které tento vztah vysvětlují. První přístup tvrdí, že díky angažovanosti v občanské společnosti lidé rozvíjí tzv. občanské dovednosti, které jim pak usnadňují aktivní participaci v politice. Druhá pozice vidí v členství v dobrovolných skupinách nástroj usnadňující politickou mobilizaci. Třetí přístup zdůrazňuje roli sociálního kapitálu, jako mechanismu, který vysvětluje pozitivní vztah mezi členstvím v dobrovolnických skupinách a asociacích a politickou participací (pro shrnutí viz např. Teorell 2003, Stolle 2007).

První přístup předpokládá, že aktivitou v dobrovolných skupinách a organizacích získávají lidé tzv. občanské dovednosti (*civic skills*), jako je např. schopnost psát oficiální dopisy, organizovat mítinky atd., což jim pak umožní se snáze zapojit i do politické participace. Občanská společnost je tak chápána jako „škola demokracie“, kde jedinci získávají tzv. lidský kapitál (*human capital*), který představuje dovednosti a schopnosti využitelné právě při politické participaci (např. Teorell 2003, Putnam 2000).

Druhá skupina výzkumů pracujících na *meso* úrovni vysvětlení nahlíží sociální sítě jako nástroj mobilizace a rekrutace jedinců k politické akci (např. Norris 2002, Rosenstone a Hansen 2003, Verba et al. 1995, Teorell 2003). Proces mobilizace představuje hlavní téma výzkumu Rosenstone a Hansena (2003: 5), kteří tvrdí, že „lidé participují v politice ne hlavně proto, kým jsou, ale kvůli politickým volbám a pobídkám, které jim jsou nabízeny“. Jako hlavní příčinu toho, kdo a kdy se politicky angažuje, tak vidí strategická rozhodnutí politiků, politických stran, zájmových skupin, odborů, médií atd., které mobilizují občany k politické aktivitě. Podobným způsobem chápou členství ve skupinách občanské společnosti i Verba et al. (1995), kteří tvrdí, že k tomu, aby lidé politicky participovali, je potřeba, aby byli k politické akci vyzváni.

Ačkoli je logika politické mobilizace konstruovaná s ohledem na sociální síť obecně, organizační teorie politické participace, jak *meso* úroveň vysvětlení nazývá P. Norris (2002), je aplikují v případě skupin jako takových. Zapojení v sociálních sítích je totiž většinou operacionalizováno jako členství či aktivita ve skupinách občanské společnosti, resp. v dobrovolných sdruženích a asociacích. Modely politické participace na této úrovni vysvětlení tvrdí, že členství v různých organizacích a skupinách zvyšuje pravděpodobnost, že jedinec bude zasažen výzvou k aktivitě, tj. že členství v organizacích zvyšuje pravděpodobnost být rekrutován k participaci (Teorell 2006: 800).

Největší pozornosti se v rámci výzkumu politické participace dostává třetímu typu mechanismu spojujícího členství ve skupinách občanské společnosti a politickou participaci, a to konceptu sociálního kapitálu. Koncept sociálního kapitálu je spojován hlavně se jménem R. Putnama, jehož výzkum zaměřený na zkoumání kvality demokracie v různých regionech Itálie ukázal, že to jsou právě občanské spolky a dobrovolná sdružení, které mají blahodárný účinek na způsob fungování reprezentativních orgánů (Putnam 1994). Později Putnam (1995 a 2000) zaměřil svůj výzkum na občanskou společnost v USA a jako jeden z výstupů jejího úpadku, resp. klesající aktivity Američanů v dobrovolnických sdruženích a asociacích identifikoval i pokles jejich politické participace.

Namísto „mobilizačního“ aspektu sociálních sítí, který zdůrazňoval předchozí typ vysvětlení vztahu mezi členstvím v občanské společnosti a politickou participací, koncept sociálního kapitálu představuje mechanismus hodnot a postojů, které jsou aktivitou v dobrovolnických sdruženích utvářeny. Putnam (2000) tvrdí, že sociální kapitál vzniká členstvím v organizacích občanské společnosti, jako jsou odbory, církve, komunitní skupiny, dobrovolná sdružení atd. V návaznosti na Colemana (1990: 302) chápe sociální kapitál tak, „že je vlastní struktura vztahů mezi jedinci“, a míněny jsou právě sítě, tedy sociální rovina, kde vzájemné vztahy jedinců probíhají. Putnamovou základní premisou je tvrzení, že sociální síť mají hodnotu samy o sobě, a předpokládá, že tato spojení mezi jednotlivci podporují vznik vzájemné důvěry. Vychází jednoduše řečeno z představy, že účastí v sociálních sítích si lidé začnou myslet, že „pokud něco pro někoho udělám, mohu očekávat, že to někdo jiný pro mě taky udělá“¹⁸ (Putnam 2000: 21). Na tomto základě tak Putnam (2000: 19) definuje sociální kapitál jako „vztah mezi jednotlivci – sociální síť a normy reciprocity a důvěry, které z nich vznikají“. Jeden z důležitých účinků, který sociální kapitál (sociálních sítí a důvěry) podle Putnama má, je právě jeho pozitivní vliv na míru politické participace. Jednoduše řečeno, lidé, kteří žijí v prostředí bohatém na sociální kapitál, jsou, podle této teorie, díky všeobecné důvěře v politice aktivnější.

Putnamova práce, která byla chápána jako konzervativně nostalgická kritika současného světa, vyvolala obrovský zájem i značnou vlnu kritiky. Jeho teorie o vlivu sociálního kapitálu na politickou participaci byla testována i v jiných zemích než USA, kde se ukázala spíše jako nefunkční (např. Norris 2002, Stolle 2007). Koncept sociálního kapitálu představuje v současnosti jedno z nejžhavějších výzkumných témat a jeho výzkum provází diskuse např. o otázce jeho operacionalizace, způsobu měření i o působení samotného kauzálního mechanismu (více viz Stolle 2007).

3.4 Makro úroveň

3.4.1 *Teorie modernizace*

Bezpochyby další důležitou determinantou politické participace je podoba kontextu, v jehož rámci se politická aktivita odehrává. Je třeba znovu upozornit, že v současné době se strukturální vysvětlení uplatňuje výhradně ve studiích volební účasti, výzkum politické participace se vysvětlení ostatních typů politických aktivit z hlediska vlivu „národních“ faktorů nevěnuje. Jelikož současný výzkum byl schopen rozpracovat *makro* úroveň vysvětlení pouze pro jediný typ aktivity (i když svou povahou klíčový), který navíc ne vždy bývá v rámci studia politické participace studován, bude i tento text věnovat *makro* vysvětlení menší pozornost.

Prominentní postavení v rámci studia vztahu občanů a politiky obecně zaujímá teorie modernizace (viz Norris 2002). Ta v případě výzkumu politické participace rozvíjí behaviorální stránku Inglehartovy teorie „tiché revoluce“ představující posun hodnot občanů západoevropských států od materialistických k post-materialistickým. Teorie modernizace vidí vysvětlení individuální politické participace v makro-sociálních procesech (post/modernizaci), kdy se tato sociální struktura odráží v hodnotách a chování jednotlivců.

Modernizace představuje dlouhodobý proces systémových změn společenského, ekonomického, demografického a technologického vývoje od rurálních společností přes industriální až k postindustriálním. Tato teorie tvrdí, že vlivem modernizace došlo v (postindustriálních) společnostech západního světa nejen k růstu životní úrovně, zvyšování gramotnosti či rozvoji servisního sektoru atp., ale také ke vzniku nového typu občanské politiky, který přináší jako jednu z tzv. postmaterialistických hodnot vyšší požadavky na aktivnější veřejnou participaci v rozhodovacích procesech (Norris 2002: 20–25). Tento posun reflektuje teorie nových sociálních hnutí, která upozorňuje na odklon občanů od aktivity v tradičních hierarchických organizacích (církve, politické strany, zájmové skupiny). Na scénu přicházejí „nová sociální hnutí“, která jsou decentralizovaná, kladou důraz na aktivní participaci, neinstitucionalizované formy participace a přinášejí nová témata politického boje, jako jsou např. požadavky uznání identity (Barša a Císař 2004: 104–105, Norris 2002: kap. 2).

Na rozdíl od Putnamovy černé vize o nebyvalém poklesu politické angažovanosti Američanů zapříčiněné nedostatkem sociálního kapitálu, představuje teorie modernizace opačný pohled na současnou politickou participaci. Např. P. Norris (2002) dokazuje, že v ostatních zemích na rozdíl od USA nedošlo k tak markantnímu úbytku politické participace jejich občanů, ale že se naopak právě vlivem výše popsaných procesů cesty politického vyjádření rozšířily do jiných forem politické participace.

3.4.2 *Vliv institucí*

Z úplně jiného úhlu pohledu zkoumá politickou participaci, resp. pouze volební účast, institucionalistický přístup. Tato tradice soustředí svoji pozornost na struktury státu, který poskytuje institucionální rámec pro volební účast (Norris 2002: kap. 2, Norris 2004: kap. 7). Kontext v tomto případě tak nestrukturuje individuální politické chování a hodnoty přímo jako v případě modernizační teorie, ale *makro* instituce vytváří pobídky a sankce pro politické chování, na které odpovídají racionálně jednající jedinci (srov. Bratton 1999). Jestliže modernizační

teorie umožňovala alespoň v teoretické rovině svým vysvětlením zahrnout i jiné aktivity než volební účast, institucionalistická teorie politické participace je v současné době rozpracována výhradně pro vysvětlení účasti ve volbách.

Studie zabývající se vysvětlením míry volební účasti z hlediska institucí sledují faktory, jako je typ volebního systému, volební zákony a způsob administrace voleb (jako je způsob registrace voličů) (Norris 2002: kap. 4, Norris 2004: kap. 7). Tyto studie např. dokazují, že volební účast je největší ve volbách, kde se používá poměrný volební systém s malými volebními obvody, a tam, kde se národní volby uskutečňují pravidelně, ale ne úplně často. Účast ve volbách se zvyšuje také, pokud v zemi funguje soutěživý stranický systém a pokud se jedná o prezidentské volby. Lidé k volbám chodí více tam, kde je zavedená povinnost volební účasti. Tento celkem nepřekvapivý závěr ale však neplatí mimo region rozvinutých zemí (Norris 2002: 82).

4. Závěr

Cílem práce bylo představit teoretickou rovinu studia politické participace a seznámit čtenáře se základními koncepty a teoriemi, které se při vysvětlení tohoto typu politického chování používají. Ukázalo se, že současný výzkum politické participace spíše pokulhá v otázce definice hlavního předmětu svého studia, jelikož staré koncepty již nejsou vhodné pro zachycení současné podoby politické participace. Během posledních desetiletí totiž došlo k zásadní proměně několika aspektů politické participace: 1) Rozšířil se seznam adresátů, vůči kterým je politická participace namířena. Lidé nesměřují svoji politickou aktivitu a požadavky pouze k národním vládám, ale do hry vstupují noví aktéři, jako jsou nadnárodní organizace či korporace, které je třeba počítat jako plnohodnotnou součást současného globálního vládnutí. 2) Došlo ke změně prostoru, v rámci kterého se politická participace odehrává. Kromě možnosti transnacionální politické participace, která souvisí s novými možnými adresáty politické akce, se jedná zejména o markantní rozvoj internetu, který smazává prostorové hranice. 3) Proměnu politické participace lze zaznamenat i v rovině cílů, které mají být politickou aktivitou naplněny. Politická participace se už netýká pouze požadavků na přerozdělení hmotných statků, ale v politické aréně se bojuje i o identity a uznání. Všechny tyto proměny podoby politické participace šly ruku v ruce s diverzifikací a rozšířením repertoáru politických aktivit, kdy se více uplatňují dříve méně časté formy politické participace či se objevují zcela nové, jako je např. politický konzumerismus, *life-style* politika, kyberaktivismus atp. Jako vhodné řešení neadekvátnosti starých vymezení politické participace, která nejsou schopna tuto zásadní proměnu podoby politické participace reflektovat, text představil novou definici politické participace. Politická participace byla definována podle Teorella et al. (2007: 336) a Rosenstona a Hansena (2003: 4) jako aktivita obyčejného občana/-ky zaměřená na ovlivnění politických výstupů: distribuci sociálních statků a norem.

Práce se dále zabývala teoriemi, které jsou uplatňovány při vysvětlení politické participace. Text představil celkový explanační model politické participace, který příčiny politické aktivity rozděluje do třech skupin podle zvolené úrovně analýzy: *mikro* (individuální charakteristiky), *meso* (sociální síť) a *makro* (národní proměnné). V rámci *mikro* úrovně analýzy práce představila vysvětlující model individuálních zdrojů, který jako hlavní příčinu politické

participace chápe sociálně-ekonomické charakteristiky (příjem, věk, gender atp.), a model politických hodnot, který ve vysvětlení politické participace zdůrazňuje roli individuálních postojů, hodnot a norem (např. zájem o politiku, politická efektivita). Hledisko *meso* úrovně vysvětlení politické aktivity volí přístupy, které jako hlavní příčinu politické participace zdůrazňují aktivitu v občanské společnosti. Třetí kategorie explanačních modelů využívá *makro* úroveň analýzy, která jako nezávisle proměnné chápe charakteristiky národních států. Tento přístup se v rámci výzkumu politické participace doposud uplatňoval pouze při výzkumu volební účasti a lze v jeho rámci rozlišit dva hlavní typy explanačních modelů: teorii modernizace, která zdůrazňuje roli celospolečenského sociálně-ekonomického vývoje, a institucionální vysvětlení, které upozorňuje na nastavení národního institucionálního rámce (např. typ volebního systému) jako determinanty volební účasti.

Jako největší výzvy, před kterými v současnosti stojí výzkum politické participace, lze jmenovat dva body. Zaprvé je to prostor pro hlubší teoretické rozpracování tématu. Výzkum politické participace se zaměřil zejména na empirickou práci ve smyslu kvantitativních analýz, hledání vztahu mezi proměnnými, testování hypotéz atp. a výrazně menší pozornost věnoval budování teorií a vymezení základních konceptů. Tento nedostatek se netýká pouze otázky hledání adekvátní definice politické participace, kterou zmínil tento text, ale také teoretického rozpracování jednotlivých explanačních modelů. Např. vysvětlující model individuálních zdrojů trpí značným teoretickým deficitem, jelikož nedokáže nabídnout přesný mechanismus spojující sociálně-ekonomické charakteristiky s politickou participací.¹⁹

Druhou výzvou pro výzkum politické participace je rozhodně rozpracování *makro* úrovně vysvětlení i jiných typů politických aktivit než jen volební účasti. Jak ukazují různé komparativní studie (např. Armingeon 2007), politická participace se mezi jednotlivými zeměmi značně liší. Občané některých zemí jsou v politice aktivnější než občané zemí jiných a velkou otázkou zůstává proč. Zarážející není ani tak to, že dosavadní výzkum politické participace na tuto otázku nedokáže nabídnout adekvátní odpovědi, ale spíše to, že si tuto otázku doposud ani nepoložil.

Poznámky

1. Současný výzkum politické participace se navíc vydává ještě dále – snaží se propojit tyto dvě doposud oddělené větve studia politické participace – normativní a empirickou rovinu (např. Teorell 2006, van Deth et al. 2007, Verba et al. 1995).
2. Studium volebního chování však zůstává v centru zájmu výzkumu politického chování, jelikož volby stále představují stěžejní proceduru demokratického politického procesu (srov. Dalton a Klingemann 2007: 10–11). Výzkumy volebního chování se zaměřují zejména na studium volebních rozhodnutí. Pokud se některé výzkumy politické participace věnují volení, zajímají se pouze o volební účast. Většinou ale díky výlučnosti volení (viz dále) probíhá výzkum volební účasti a ostatních typů politické participace spíše odděleně a volební účast je studována v rámci volebních studií.
3. Konkrétně řečeno, jejich teoretické dimenze politické participace (např. stupeň konfliktu jednotlivých aktivit či množství snahy, kterou daná činnost vyžaduje) tak charakterizují jednotlivé faktory (slovy Verby et al. „mody“), které vygenerovala faktorová analýza, jež provedli na seznamu konkrétních politických aktivit (viz Verba et al. 1979: 54–55). Verba a jeho kolegové tak ve své studii rovněž představili základní způsob práce s typologiemi politické participace, který se využívá dodnes. Tento text se z důvodu omezeného prostoru nemůže věnovat problematice typologií politické

- participace, k tomuto tématu více viz Niculescu (2003), Norris (2002: 189–192; 2003), Teorell et al. (2007: 341–343), pro shrnutí viz Vráblíková (2008: 18–20 a 25–29).
4. Jak vyplývá z řady výzkumů (např. Barnes 2006, Niculescu 2003, Norris 2002 a 2003, Teorell et al. 2007), rozlišení na konvenční a nekonvenční jednání je dnes už spíše otázkou nepodloženého úzu než analyticky plodnou typologií. Tato klasifikace je příliš kontextuálně relativní, „nekonvenčnost“ aktivit se neodráží ani v nižší míře jejich využívání oproti tzv. konvenčním, tyto formy politické participace volí všechny typy politických aktérů a v obecném povědomí už nejsou chápány jako nelegitimní způsob politického vyjádření (pro shrnutí viz Vráblíková 2008: 18–20).
  5. Např. jediné dvě české publikace týkající se tohoto tématu definici politické participace vůbec nepředkládají (Mišovič 2003, Vlachová a Lebeda 2006). Vlachová a Lebeda (2006) sice určité koncepty ve své práci řeší, ale nereflktují jejich zásadní různorodost.
  6. Tato práce vidí způsob transformace politické participace v jiných rovinách než ty, které používá P. Norris. Norris (2002: 4–5) říká, že se politická participace proměňuje ve smyslu „kdo“, čímž míní agentury nebo kolektivní organizátory, „co“, což znamená repertoár činností běžně užívaný k politickému vyjádření, a „kde“, což pro ni znamená adresáty, které chtějí účastníci politické participace ovlivnit.
  7. Podle závěrů analýzy S. Tarrowa, který zkoumal protestní události v Evropě, tvoří naprostou většinu protestů v EU čistě domácí protest odehrávající se v místě národního státu (srov. Císař 2004: 71).
  8. Problematiku internetu a politického aktivismu tato práce chápe z důvodu omezeného prostoru pouze z technického hlediska: jako technologické usnadnění určitých aktivit. K problematice internetu a jeho širších dopadů na politickou participaci více viz Norris (2001).
  9. Výzkum sociálních hnutí v této souvislosti začal rozlišovat dva různé aspekty aktivismu sociálních hnutí, a to participační a transakční dimenzi (Petrova a Tarrow 2007, Císař 2008). Participační dimenze odkazuje ke schopnosti sociálních hnutí mobilizovat velký počet jedinců, což s ohledem k tomuto článku reprezentuje pojem politické participace na individuální úrovni. Transakční dimenze zachycuje kapacitu advokačních organizací a profesionálních aktivistů, kteří v nich pracují, prosazovat svoje zájmy vůči politickému systému. Císař (2008) v tomto případě tak mluví o politickém aktivismu (v kontrastu k politické participaci), který je třeba nahlížet z hlediska meso úrovně, jelikož probíhá na úrovni organizací sociálních hnutí a aktérem je politická elita „profesionalizovaných“ politických aktivistů (více viz Císař 2008: 25–31).
  10. To, že analytická výbava teorie racionální volby není v případě vysvětlení politické participace individuálních občanů úspěšná, uznává i zastánkyně tohoto přístupu B. Geddes (2001). Kritika výzkumníků politické participace vůči teorii racionální volby nemusí být obecně chápána jako vždy oprávněná, jako je např. obviňování tohoto přístupu z tautologických výroků či nefalzifikovatelnosti jeho tvrzení (viz např. Rosenstone a Hansen 2003: 11, Verba et al. 1995). Na druhou stranu způsob jejího používání v některých studiích nebyl vždy adekvátní a samotnou teorii racionální volby dezinterpretoval. K diskusi o využití teorie racionální volby v politologii více viz Geddes (2001).
  11. Jelikož se ukázalo, že ne všichni aktivisté dostávají za participaci (náklad) odpovídající materiální zisky, rozšířila se sada možných zisků i o celou řadu „psychologických“ odměn (srov. Teorell 2006, Evans 2004: kap. 4). Z jednoduché rovnice teorie racionální volby, což představuje její hlavní přednost, se tak v konečném důsledku stal komplikovaný a dlouhý seznam položek. Navíc se ukázalo, že v této situaci přestaly ztrácet smysl samotné analytické nástroje (výdaje a odměny), které teorie racionální volby používá. Např. u tzv. „procesních pobídek“, kdy se předpokládá, že jsou lidé bez ohledu na výstupy politicky aktivní kvůli vzrušení, které jim aktivita přináší, nelze už smysluplně rozlišit, co má představovat zisk a co náklad, protože aktivita sama je nákladem i ziskem zároveň (viz např. Verba 1995: 102).
  12. Jako je „paradox participace“ a „racionální ignorance“, více viz Rosenstone a Hansen (2003: 20–25).
  13. I když se modelování v rámci teorie racionální volby ve výzkumu politické participace nevyužívá, obecný předpoklad racionality v určité podobě v rámci výzkumu politické participace zůstává

- i nadále. Jedná se spíše o posun od „klasické“ verze teorie racionální volby, k její mírnější verzi (např. Rosenstone a Hansen 2003). Ta už nezkoumá případné zisky, ale zaměřuje se pouze na stranu nákladů, jež politická aktivita vyžaduje a které jsou nazírány jako překážky politické participace. Jak např. shrnuje Rosenstone a Hansen (2003: 12), lidé, kteří mají hodně peněz, času, dovedností, vědomostí a sebevědomí, věnují více zdrojů politice ne proto, že politika jim na oplátku dává víc, ale proto, že si to snáze mohou dovolit. Na předpokladu racionality staví svoji logiku i většina institutionalistických vysvětlení volební účasti pracujících na *makro* úrovni (viz dále).
14. Tyto tři typy vysvětlení (individuální zdroje, politické hodnoty a sociální sítě) politické participace zahrnuje „model občanského voluntarismu“ (*Civic Voluntarism Model*) navržený Verbou a jeho kolegy (1995). Ten formuluje příčiny toho, proč se lidé v politice neangažují, do třech výstižných odpovědí: lidé neparticipují proto, 1) že nemohou (individuální zdroje), 2) že nechtějí (politické motivace) 3) anebo se jich nikdo nezeptal (sociální sítě) (Verba et al. 1995: 16, Brady et al. 1995: 271).
  15. Původní schéma P. Norris (2002: 20), které znázorňuje působení společenské modernizace na státní strukturu, která pak má vliv na mobilizační agentury, a až mobilizační agentury přímo ovlivňují politickou participaci, nejenže nezobrazuje její vlastní výzkumný postup, ale ani neznázorňuje teoreticky předpokládané vztahy, které ve svém textu formuluje. Z toho důvodu zde představené jednoduché schéma modelu politické participace zobrazuje *pouze* konkrétní zkoumané soubory faktorů a jejich vliv na závislou proměnnou, jak jej formulují výše představené teorie. Model tedy nezahrnuje všechny možné vztahy mezi vysvětlujícími faktory a ani teorie, které tyto vztahy předpokládají.
  16. Je třeba upozornit, že otázka rovnosti se týká i samotných typů politických aktivit. Pouze akt volení splňuje do jisté míry kritérium rovnosti – jeden občan má pouze jeden hlas, který má stejnou váhu jako hlasy ostatní. Právě díky těmto vlastnostem představuje volení aktivitu *sui generis* (více viz Verba et al. 1995: 23–24). Naproti tomu, ostatní typy politických aktivit jsou nerovné ze své podstaty, jelikož nejsou omezeny ve svém množství. Neexistuje regulace, kolika demonstrací se člověk může účastnit, kolik může napsat dopisů politikům anebo kolik věnovat peněz na politickou kampaň. Další věcí je to, že v těchto aktivitách nejsou „hlasy“ počítány rovně, protože záleží na tom, kdo „mluví“. Jinými slovy řečeno, pokud dopis politikovi napíše např. šéf odborů, má tento čin větší váhu, než když politika osloví řadový člen odborů.
  17. Většina těchto studií jednoduše zasazuje osvojení politických postojů a hodnot do procesu socializace v raném věku (např. Zukin 2006).
  18. Konkrétní mechanismus tvorby sociálního kapitálu v těchto organizacích vysvětluje tak, že se zde potkávají lidé různého původu a hodnot, což zvyšuje jejich vzájemnou toleranci a následně obecnou důvěru. Předpokládá tedy, že se v těchto dobrovolnických skupinách setkávají lidé napříč sociálními *cleavages* a že toto setkávání plodí vzájemnou důvěru a toleranci.
  19. Tento nedostatek samozřejmě výzkumníci politické participace reflektují. Ke snaze hlubšího teoretického uchopení vztahu sociálně-demografických charakteristik a politické participace více viz Verba et al. 1995 a Barnes et al. 1995.

Použité zdroje

- Armingeon, Klaus. 2007. „Political Participation and Associational Involvement.“ In: *Citizenship and Involvement In European Democracies. A Comparative Analysis*. Eds. Jan W. van Deth, José Ramón Montero a Anders Westholm. London/New York: Routledge, 358–384.
- Barnes, Samuel Henry. 2006. „The Changing Political Participation of Postcommunist Citizens.“ *International Journal of Sociology* 36, č. 2, 76–98.
- Barnes, Samuel Henry a Kaase, Max, eds. 1979. *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Thousand Oaks: Sage.

- Barša, Pavel a Císař, Ondřej. 2004. *Levice v postrevoluční době: občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno: CDK.
- Beck, Ulrich. 2007. *Výnalézání politiky. K teorii reflexivní modernizace*. Praha: SLON.
- Bernhagen, Patrick a Marsh, Michael. 2007. „Voting and Protesting: Explaining Citizen Participation in Old and New European Democracies.“ *Democratization* 14, č. 1, 44–72.
- Brady, Henry E.; Verba, Sidney a Scholzman, Kay Lehman. 1995. „Beyond Ses: A Resource Model of Political Participation.“ *The American Political Science Review* 89, č. 2, 271–294.
- Bratton, Michael. 1999. „Political Participation in a New Democracy. Institutional Considerations From Zambia.“ *Comparative Political Studies* 32, č. 5, 549–588.
- Buechler, Steven 2002. „Toward a Structural Approach to Social Movements.“ In: *Sociological Views on Political Participation in the 21st Century*. Eds. Betty A. Dobratz, Timothy Buzzell a Lisa K. Waldner. Amsterdam/New York: JAM.
- Císař, Ondřej. 2004a. „Mezi Prahou a Brusel: nevládní organizace, sociální hnutí a zájmové skupiny na cestě do EU.“ *Sociální studia*, č. 1, 109–120.
- Císař, Ondřej. 2004b. *Transnacionální politické sítě. Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*. Brno: MPÚ.
- Císař, Ondřej. 2005. „Na cestě ke společnosti světoobčanů? Nevládní organizace, sociální hnutí a „noví“ aktivisté vně státních hranic.“ *Sociální studia*, č. 1, 87–109.
- Císař Ondřej. 2008. *Politický aktivismus v České republice. Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. Brno: CDK.
- Coleman, James S. 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Dahl, Robert. 2001. *O demokracii: průvodce pro občany*. Praha: Portál.
- Dalton, Russel. J. 2004. *Democratic Challenges, Democratic Choices: the Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Dalton, Russel J. a Klingemann, Hans-Dieter, eds. 2007a. *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Dalton, Russel J. a Klingemann, Hans-Dieter. 2007b. „Citizens and Political Behavior.“ In: *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Eds. Russel J. Dalton a Hans-Dieter Klingemann. Oxford: Oxford University Press, 3–29.
- van Deth, Jan W. 2001. *Studying Political Participation: Towards a Theory of Everything?* Paper presented at the, workshop Electronic Democracy: Mobilisation, Organisation and Participation via ne ICTs. Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research, Grenoble, 6–11 April 2001.
- van Deth, Jan W.; Montero, José Ramón a Westholm, Anders. 2007. *Citizenship and Involvement in European Democracies. A Comparative Analysis*. London/New York: Routledge.
- Duch, Raymond. 1998. „Participation in the New Democracies of Central and Eastern Europe: Cultural versus Rational Choice Explanations.“ In: *The Postcommunist Citizen*. Eds. Samuel H. Barnes a Janos Simon. Budapest: Erasmus Foundation, 195–229.
- Evans, Jocelyn A. J. 2004. *Voters & Voting: An Introduction*. London: Sage Publications.
- Geddes, Barbara. 2003. *Paradigms and sand castles: theory building and research design in comparative politics*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hooghe, Liesbet a Marks, Gary. 2001. „Multi-Level Governance in the European Union.“ In: *Multi-Level Governance and European Integration*. Eds. Liesbet Hooghe a Gary Marks. Lanham/Boulder/ New York/Oxford: Rowman and Littlefield, 1–32.
- Kaase, Max a Marsh, Alan. „Political Action: A Theoretical Perspective.“ In: *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*. Eds. Samuel Barnes a Max Kaase. Thousand Oaks: Sage, 27–56.
- King, Gary; Keohane, Robert O. a Verba, Sidney. 1994. *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in qualitative research*. Princeton: Princeton University Press.
- Krishna, Anirudh. 2002. „Enhancing Political Participation in Democracies: What is the Role of Social Capital?“ *Comparative Political Studies* 35, č. 4, 437–460.

- Lebeda, Tomáš; Linek, Lukáš; Lyons, Pat a Vlachová, Klára. Eds. 2007. *Voliči a volby 2006*. Praha: SÚ AV ČR.
- Letki, Natalia. 2003. *Explaining Political Participation in East-Central Europe: Social Capital, Democracy and the Communist Past*. Nuffield College Politics Working Paper 2003-W2. Oxford: University of Oxford.
- Linek, Lukáš; Mrklas, Ladislav; Seidlová, Adéla a Sokol, Petr. Eds. 2002. *Volby do Poslanecké sněmovny 2002*. Praha: SÚ AV ČR.
- Martín, Irene a van Deth, Jan W. 2007. „Political Involvement.“ In: *Citizenship and Involvement In European Democracies. A Comparative Analysis*. Eds. Jan W. van Deth, José Ramon Montero a Anders Westholm. London/New York: Routledge, 303–334.
- McNabb, David E. 2004. *Research Methods for Political Science: Quantitative and Qualitative methods*. Armonk: M. E. Sharpe.
- Mišovič, Ján. 2003. „O změnách politické aktivity veřejnosti ČR.“ *Politologická revue* 9, č. 2, 152–169.
- Niculescu, Cristina. 2003. „The Changing Status of Protest Participation.“ *Romanian Journal of Political Science* 3, č. 1, 122–147.
- Norris, Pippa. 2001. *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa. 2002. *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. New York: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa. 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa. 2003. *Young People and Political Activism: From the Politics Loyalties to the Politics of Choice?* Report for the Council of Europe Symposium „Young people and democratic institutions: from disillusionment to participation“. Strasbourg 27–28th November 2003.
- Pattie, Charles a Seyd, Patrick. 2003. „Citizenship and Civic Engagement: Attitudes and Behavior in Britain.“ *Political Studies* 51, č. 10, 443–468.
- Petrova, Tsveta a Tarrow, Sidney. 2007. „Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity: The Puzzle of East Central Europe.“ *Comparative Political Studies* 40, č. 1, 74–94.
- Putnam, Robert D. 1994. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. 1995. „Bowling Alone: America's Declining Social Capital.“ *Journal of Democracy* 6, č. 1, 65–78.
- Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Reisinger, William M.; Miller, Arthur H. a Hesli, Vicky L. 1995. „Public Behavior and Political Change in Post-Soviet States.“ *The Journal of Politics* 57, č. 4, 941–970.
- Rosenstone, Steven J. a Hansen, John Mark. 2003. *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. New York: Longman.
- Řichová, Blanka. 2000. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál.
- Shah, Dhavan V.; McLeod, Douglas M.; Eunkyung, Kim; Lee, Sun Young; Gottlieb, Melissa R.; Ho, Shirley S. a Breivik, Hilde. 2007. „Political Consumerism: How Communication and Consumption Orientations Drive Lifestyle Politics.“ *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 611, č. 1, 217–235.
- Skovajsa, Marek. 2006. *Politická kultura: přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*. Praha: Karolinum.
- Stolle, Dietlind. 2007. „Social Capital.“ In: *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Eds. Russel J. Dalton a Hans-Dieter Klingemann. Oxford: Oxford University Press, 655–675.
- Teorell, Jan. 2003. „Linking Social Capital to Political Participation: Voluntary Associations and Network of Recruitment in Sweden.“ *Scandinavian Political Studies* 26, č. 1, 49–66.
- Teorell, Jan. 2006. „Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda.“ *European Journal of Political Research* 45, č. 5, 787–810.

- Teorell, Jan; Torcal, Mariano a Montero, José Ramón. 2007. „Political Participation: Mapping the Terrain.“ In: *Citizenship and Involvement In European Democracies. A Comparative Analysis*. Eds. Jan W. van Deth, José Ramón Montero a Anders Westholm. London/New York: Routledge, 334–358.
- Theiss-Morse, Elizabeth a Hibbing, John H. 2004. „Citizenship and Civic Engagement.“ *Annual Review of Political Science* 8, 227–249.
- Thomassen, Jacques a van Deth, Jan W. 1998. „Political Involvement and Democratic Attitudes.“ In: *The Postcommunist Citizen*. Eds. Samuel H. Barnes a Janos Simon. Budapest: Erasmus Foundation, 135–165.
- Verba, Sidney; Nie, Norman a Jae-on, Kim. 1978. *Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison*. New York: Cambridge University Press.
- Verba, Sidney; Schlozman, Kay Lehman a Brady, Henry. 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vlachová, Klára a Lebeda, Tomáš. 2006. „Aktivní občanství a spokojenost s demokracií v Evropě.“ *Sociologický časopis* 42, č. 1, 11–34.
- Vráblíková, Kateřina. 2008. *Politická participace v postkomunistických zemích*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Westholm, Anders; Montero, José Ramón a van Deth, Jan W. 2007. „Introduction: Citizenship, Involvement and Democracy in Europe.“ In: *Citizenship and Involvement In European Democracies. A Comparative Analysis*. Eds. Jan W. van Deth, José Ramón Montero a Anders Westholm. London/New York: Routledge, 1–33.
- Zukin, Cliff; Keeter, Scott; Andolina, Molly; Jenkins, Krista a Delli Carpini, Michael X. 2006. *A New Engagement? Political Participation, Civic Life, and the Changing American Citizen*. Oxford/New York: Oxford University Press.